Lebujos Imre

Az előzetesen letartóztatottak pszichés problémái, különös tekintettel a deprivációkra

„Az általános erkölcs színe alatt minden osztálynak, minden mesterségnek megvan a maga külön erkölcse. Az embereket alighanem ezeknek a sajátos és úgyszólván szakmai erkölcsöknek az alapján kell megítélnünk, nem pedig az egyetemes elvek és a kötelesség korlátlan törvényei szerint."
(Étienne Rey)

Az **előzetes letartóztatás jogintézménye** egyre több érdeklődést vált ki napjainkban mind a közvélemény, mind pedig a jogtudománnyal foglalkozó szakemberek körében. A jogalkotók és végrehajtók részéről mindezt az indokolja, hogy ellentmondás feszül az államnak a büntetőeljárás sikeréhez fűződő érdeke, valamint az ártatlanság vélelmének fogalma között. A végrehajtás során jelentkező probléma azonban nem csupán jogi szempontú.

A magyar büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott személyek mintegy **24,3%-a előzetesen fogvatartott**. Ez a szám nem csak a hazai elítélt-populáció viszonylatában magas, hanem nemzetközileg is vezető helyen szerepel. A magas számarányokon túl a témával való foglalkozást indokolja az érintett fogvatartotti kör elhelyezésének, kezelésének jelenlegi, változást igénylő gyakorlati problémája is.

A zárkaajtók állandó zárva tartásával, a foglalkoztatási lehetőségek hiányával, illetve a meglévő lehetőségek alacsony színvonalával, az elkülönítési szabályok betartásával az előzetes letartóztatott nehezebb helyzetbe kerül, mint egy fegyház fokozatú elítélt. Alapvető állampolgári jogai nagyobb mértékben korlátozottak, mint az elítélteké, annak ellenére, hogy büntetőjogi felelősségének megállapítására még nem került sor.

A meglévő objektív helyzetet tovább nehezíti a személyi állomány leterheltsége, a fogvatartó megyei bv. intézetek túlzsúfoltsága, komfortfokozatának hiányosságai, valamint a költségvetésben szereplő anyagi források nem kellő mértéke is. A létszámhiány miatt jelentkező nehézség, hogy a fogvatartottak problémáit nem tudja az állomány megnyugtató módon megoldani, a látenciában maradt problémák veszélyforrásaként jelentkezhetnek.

A végrehajtás során jelentkező **pszichés problémák** megoldására szakosodott személyzet tevékenysége – az egy főre jutó magas fogvatartotti létszám következtében – a gyakorlatban legnagyobb részt az adminisztratív feladatok elvégzésére korlátozódik, és így kevés tartalmi értékekkel bír. Az előidéző okok feltárását és kezelését ellátni hivatott pszichológusi állomány sok helyütt nem áll rendelkezésre.

A börtönügyi szakirodalom jól ismeri azokat a negatív hatásokat, amelyeket az előzetes letartóztatás okoz az egyén számára. Ezeket az ártalmakat (kiszolgáltatottság, degradáció, dehumanizáció, izoláció, stigmatizáció, hospitalizáció, letartóztatási sokk, inkapacitáció, retribúció stb.) összefoglaló néven **börtönártalmaknak** nevezzük. A börtönártalmak egyik fő okozója a címben jelzett deprivációs hatás.

A **depriváció** eredetét tekintve latin szó, bár a latinban csak a „privatio" létezik, ami valami rossztól való szabadulást jelent. A 20. századi társadalomtudományokban az angolszász szociológiában meghonosodott értelemben kezdték használni ezt a kifejezést. A depriváció tehát valami jótól való megfosztottságra utal, de nem pusztán a szükségletek kielégítésének hiányát jelenti, hanem többdimenziós fogalom. A testi-lelki megvonás, a szenzoros, mentális, akarati, szociális – komplex módon jelentkező – **megfosztottság** érzelmi elsivárosodáshoz vezet, esetleg kilátástalan alulmotiváltsághoz, sodródáshoz, és a legtöbb esetben deviáns magatartáshoz. Tehát a személyiség struktúrája, fejlődése nem az adottságoknak megfelelően alakul és működik, a személy frusztrálódik, illetve dezorganizálódik.

A **frusztráció** mértékét fokozza, hogy a fogvatartottak hozott ártalmakkal is küzdenek, így tolerancia-szintjük, problémamegoldó- és konfliktuskezelő képességük sem az átlagosnak mondható módokon működik. A családtól való elszakadás, a diszkriminációs félelem, a céltalan jövőkép, a társtalanság és tehetetlenség érzése, a beszűküléstől való félelem egyre inkább aláássa az egyén még meglévő kompenzációs képességét is. A deprivált helyzet kialakítja azt a szituációt, amelyben a fogvatartott személy az informális csoportba sodródik akarva-akaratlanul.

A **deprivációs folyamatok enyhítésében** fontos szerepe van a jól képzett személyzetnek és a büntetés-végrehajtási intézetnek. A későbbi traumák elkerülése érdekében kiemelkedő gondossággal kellene minden fogvatartott vonatkozásában eljárni, hogy szükség esetén az érintett személy a nevelőn keresztül a lehető legrövidebb úton kapcsolatba kerüljön az orvossal, védővel, valamint hozzátartozójával, amit azonban a jelenlegi jogi szabályozás és az objektív helyzet nem tesz lehetővé.

Gyakorlati munkám során tapasztaltam, hogy a fogvatartottak milyen módon reagálnak az előzetes letartóztatás foganatosítására; minden esetben sokként élik meg azt – még a visszaesők is. A sokkhatás egyes esetekben akár életveszélyes is lehet, különös tekintettel a fiatalkorúakra, az első bűntényesekre, illetve a drog- és alkoholfüggőkre, a pánik- és egyéb betegségekben szenvedőkre.

Tapasztalom azt is, miként élik meg ezt az időszakot, milyen ártalmakkal jár együtt a börtön a büntetőeljárás folyamatának biztosításán túl. A börtönbeli életmód szigorú keretek között zajlik, ebben a környezetben az egyének minimális autonómiával rendelkeznek, azonban ez elég ahhoz, hogy különbözőképpen éljék meg a börtönön belüli életet, és reagáljanak arra, s ezáltal **a deprivációkra adott válaszaik is különbözőek** lehetnek.

A fogvatartottak eltérő szociális színtérből kerülnek a börtönbe, más volt a szocializációjuk iránya, mások a mintáik és értékeik, valamint eltérő a normarendszerük. A fogvatartási helyzet a különböző kriminalitási mutatók és személyiségvonások miatt is eltérő hatást vált ki minden egyénből. Vannak tehát olyan helyzetek, amikor az egyén képtelen megbirkózni

a problémákkal. Ekkor a jól képzett személyzet figyelme és segítsége nélkül akár tragikus események is bekövetkezhetnek, különösen az amúgy is neurotikus alkatú, vagy betegségekkel küszködő személyek esetében.

Az évszázadok alatt a **büntetés céljának változásával** a börtönök szabályozása is jelentős mértékben változott. Régebben a fogvatartottak élete sokkal szigorúbb keretek között zajlott. Az életüket több területen szabályozták, ezért sokkal nagyobb volt a depriváció okozta hatás. E hatások következményei csökkentek, de még mindig van arra lehetőség, hogy ezeket a hatásokat és következményeket tovább csökkentsük. Az viszont a jogalkotók feladata, hogy e negatív hatások kialakulásának lehetőségét jogi szabályozással minél kisebbre csökkentsék, garanciát teremtve a stigmatizált fogvatartott minél esélyesebb reintegrációjára.

Az előzetes letartóztatás – mint **kényszerintézkedés** – alapvető célja a büntetőeljárás eredményes lefolytatásának biztosítása, de emellett az előzetes letartóztatás számos más olyan következménnyel jár, amelyről a törvény nem rendelkezik, és amellyel nem számol következményként.

Deprivációs folyamatok az előzetes letartóztatás ideje alatt

Bűnözőtípusok és a depriváció, diszfunkció, deviancia

Pszichológiai, szociológiai felmérések már többszörösen igazolták, hogy a bűnelkövetés szoros összefüggésben van a személyiséggel. A személyiség kialakulása biológiai, szociális és gazdasági faktorok összetevőin és egymásra hatásán alapul. Az örökletes impulzivitás, az idegrendszer működésétől függő alapintellektus, a tanult minták, a kognitív képességek, a kultúráltság, a családi és közösségi hatások, a szituatív tényezők, a környezeti körülmények mind–mind befolyásolják.

A büntetés-végrehajtási intézményekbe bármi okból bekerült fogvatartottak mindegyikéről elmondható, hogy **deviáns;** azaz cselekvéseik a társadalmi normáktól eltérőek, szabályszegő módon veszélyt jelentenek környezetükre, önmagukra és a társadalomra egyaránt. A deviáns magatartásforma frusztrációs hatások interferenciájából alakul ki, ráépülvén a hajlamosító személyiségjegyekre.

A bűnözőtípusok szinte mindegyikénél előfordulnak korán elszenvedett **érzelmi defektusok** (családon belüli erőszak, alkoholizmus, bűnözési minták, elutasítás, elhanyagoltság stb.), kötődések és motivációk hiánya, továbbá érzelmi, anyagi, szociális depriváltság. Jellemzőjük az agresszivitás, dacosság, gyűlölködésre való hajlam, az ambivalencia, a destruktivitás, az extrovertáltság, a gyanakvás, az antiszociális-, illetve torzult személyiség, ritkább esetekben a pszichopátia.

Szondi Lipót szerint 4 jól elkülöníthető csoportra oszthatók a **bűnözőtípusok:**

1. Infantilis bűnözők: Akik többnyire lopásokat, csavargásokat, rongálásokat követnek el – pszichikai fejlődésüket enyhébb vagy súlyosabb retardáció jellemzi, többnyire neurotikusak.

2. Indulati bűnözők: Akik főleg felnőttkorban, elsősorban erőszakos, sok esetben élet elleni bűncselekményeket, testi sértést, gyújtogatást és betörést követnek el. Demoralizált, ér-

zelmileg teljesen elsivárosodott, alapvetően labilis idegrendszerű személyek, fokozottan extrovertáltak, személyiségzavarosak.

3. Szereplési bűnözők: Akiknél az exhibíciós törekvéseket hiszteroid reakciók jellemzik. Alapvető bűnözési formájuk a csalás, szélhámosság és az üzérkedés. A könnyű sikereket és a nagyvilági életmódot hajszolják.

4. Én-beteg bűnözők: Akiket skizoid-, illetve paranoid reakciók jellemeznek, morális fékezettségük igen gyenge, nincsenek tisztában tetteik teljes következményeivel, interperszonális kapcsolataik sivárak. Konfliktuskerülők, ezért jellemző rájuk, hogy gyakran hagyják el családjukat, munkahelyüket, csavarognak. Környezeti presszió hatására indulati cselekményeket is könnyen követnek el. Általános értékrendbeli és önértékelési zavaraik miatt szinte állandó konfliktusban állnak környezetükkel. Jellemző rájuk a zsarolás, a szélhámosság, illetve az erőszakos bűncselekmények elkövetése.

A leírtakból kiderül, hogy a bűnözőtípusok mindegyike disszociális személyiségű, deviáns magatartású és deprivált, sokszor halmozottan hátrányos helyzetű vagy sérült. Az alapszemélyiség a börtönhelyzetben betöltött szerepeket is befolyásolja (domináns, alávetett, engedékeny, befolyásolható, ellenséges, korlátozó stb).

A **börtönélet további hatásai** elmélyíthetnek, felszínre hozhatnak vagy rögzíthetnek káros, kóros folyamatokat, de kellő tudással, odafigyeléssel, segítséggel mindezek a hatások enyhíthetők, kompenzálhatók. Sutherland szerint nincs született bűnöző, a bűnözői viselkedés tanult – hozzájárulnak ösztönzések és attitűdök. Fontos tehát minden szempontból a büntetés-végrehajtási intézetek, intézmények szemlélete, hozzáállása, légköre, továbbá tudatos és korrekt működése.

Az előzetes letartóztatás hatásai a személyiségre

Azon túl, hogy a letartóztatási sokk, a személyes szabadságtól, önrendelkezéstől és a szociális szerepektől való megfosztottság, illetve az információktól és ingerektől való elzártság, valamint a megszokott komfort elvesztése minden fogvatartottat egyaránt érint, az előzetes letartóztatottak helyzete, frusztrációs terheltsége sokkal rosszabb, mint az elítélteké.

Az ártatlanság vélelme miatt ugyan nem tekinthetők bűnösnek és nem tekinthetők elítéltnek, de elhelyezésük mikéntje, mozgásterük korlátozott mivolta mégis a legszigorúbb elítélt-kategória szabályaihoz hasonlók. Munka- és szabadidő-eltöltési lehetőségeik korlátozottak, mindezek fokozzák azt a **bizonytalanságot,** amit az előzetes letartóztatott egyébként is átél.

Gyakran „túlműködik" a relatív depriváció, a tudat, hogy valószínűleg több a büntetésük, mint ami jár. **Szorongásuk** az ítélethirdetés közeledtekor fokozódik. A bizonytalanság érzete, a szorongás frusztrációja, a tehetetlenség okozta alulmotiváltság minden emberben depressziós tüneteket okoz, még a hétköznapi életben is. Hatására állandó **feszültség,** nyugtalanság, **pszicho-szomatikus tünetek** (alvási, emésztési zavarok, stb.), **neurotikus reakciók** (érzelmi-hangulati labilitás, kényszeresség, félelmek stb.) alakulhatnak ki.

A kóros pszichés tünetek (énkép-devalváció, szexuális zavarok stb.) mellett a személyiségben és a magatartásban (pl. agresszivitás erősen frusztrált helyzetekben) megnyilvánuló következményeken túl, hosszabb távon **antiszociális jellegű normaerősödés** következhet

be, az elutasítás, amely az elszeparáltság helyzetéből kiútnak látszó, a belső szubkultúrához való alkalmazkodással társul.

Az egyéniség elvesztésétől, a szellemi leépüléstől, a degradáltságtól való félelem tovább fokozza az előzetesen letartóztatott szorongását. A bizonytalanság érzetét növeli a börtön **stigmatizáló** hatása is, hiszen a fogvatartott nem tudja előre, hogy reagál majd a szűkebb és tágabb környezete, kapcsolatrendszere a helyzetére, bármi is legyen az ítélet. Félelmei sajnos többnyire nem alaptalanok, hiszen a társadalom főként csak a veszélyes elemek elszeparálását igényli, a reszocializációt nem tartja annyira fontosnak.

Már a **befogadási procedúra** is lealacsonyító az előzetesen letartóztatott számára, legyen az bármennyire is humánus.

A személyes tárgyaktól való megfosztás nem pusztán a tulajdontól való megválást jelenti, hanem az **érzelmi kötelékek szimbólumainak elvesztését** is (pl. jegygyűrű). Deprivációs tényezőként merül fel az előzetesen letartóztatottak helyzetében az is, hogy igen **heterogén csoportot alkotnak** mind az életkor, mind a bűnelkövetések, mind pedig a bűnelkövetés gyakorisága tekintetében (első bűntényesek vagy visszaeső elkövetők). Ilyen körülmények között szinte lehetetlen azonos támogató közeget teremteni. A többszörösen bizonytalan helyzet, az állandó szorongás, a hospitalizálódás, a fokozott depriváltság, a kapcsolatok és információk hiánya, a belső és külső konfliktusok megélése, az előzetesen letartóztatottak pszichés problémáit tehát számottevően fokozzák.

A problémák feldolgozásában, megoldásában szerepet játszik a fogvatartott alapszemélyisége és mindaz a körülmény, valamint segítség, amit a büntetés-végrehajtási intézetben lehetőség szerint kaphat ebben az állandó készenléti és bizonytalansági állapotban. A legfontosabb a **személyes-családi** támogató **kapcsolatainak biztos tudata,** valamint annak a jogának a biztosítása, hogy bírósági tárgyalása a lehető leggyorsabban lezajlódjon.

A különbözőképpen reagáló fogvatartottaknak megkülönböztetett figyelemre és bánásmódra van szükségük a konfliktusok és a további pszichés sérülések, torzulások elkerülésének érdekében. A körülmények elviselését, elfogadását – jó esetben – segítheti annak a feldolgozása, hogy a letartóztatott elkövetett valamit, aminek jogos következménye a börtönhelyzet, de a pszichés deprivációkat, frusztrációkat már nehezebb feldolgozni.

Az idegrendszeri terhelhetőséget az is befolyásolja, hogy a letartóztatott valóban **bűnösnek érzi-e magát,** így elfogadóbb a fennálló helyzettel szemben, vagy igazságtalannak, tűrhetetlennek minősíti az előzetes fogvatartást, esetleg regressziós elfojtásba menekül, ami további pszichés zavarokat indikálhat.

Az is problémát jelenthet, hogy a fogvatartottnak el kell döntenie: megpróbál **alkalmazkodni,** vagy teljesen elszeparálódik, és az ebből eredő nehézségeknek néz elébe. Kérdéses, hogy fel tudja-e vállalni az óhatatlanul kialakuló tény, érdek, érték, kapcsolati és strukturális konfliktusokat.

A halmozott frusztrációk még az addig erőszakosságra kevésbé hajlamos személyiségből is kiválthatnak **agressziót,** ami további önértékelési zavarokhoz és agresszív cselekedetekhez vezethet. Az alkohol- és kábítószer-függők megvonási tünetei, valamint az amúgy is sérült személyiségük, halmozottan erősítik a fogvatartás deprivációs hatásait. A heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztottság érzelmi és biológiai feszültségei, a kikerülés utá-

ni teljesítőképesség csökkenésétől és a benti homoszexuális zaklatásoktól, valamint az ez irányba motiváló tényezőktől, helyzetektől való félelem szintén károsan befolyásolja a személyiséget.

Összességében tehát elmondható, hogy **a fogvatartásnak leginkább pszichológiai ára** van: degradáció és dehumanizáció. Az előzetes letartóztatás beszűkíti a személyiséget; frusztráltabbá, szorongóbbá, depriváltabbá teszi azt, ezáltal még inkább megnehezülhet a társadalmi visszailleszkedés még akkor is, ha a bírósági eljárásban kedvező ítélet születik.

Felmérések az előzetesen letartóztatottak körében

Az alább ismertetett felmérés férfi fogvatartottakkal készített kérdőíves vizsgálaton, az azt kiegészítő interjúkon alapult, amelyet a gyakorlati munkám során tapasztalt esetek feldolgozásával egészítettem ki.

Kérdőívek és értékelésük

Előzetesen letartóztatottak körében 30 főre kiterjedő kérdőíves vizsgálatot végeztem. Az intézetben [Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet – Szerk.] lévő előzetesen letartóztatottak kb. 35%-a töltötte ki a nyomtatványt. A kérdőívet – amely 26 kérdést tartalmazott – Bugán Antal: Érték és viselkedés című könyve alapján állítottam össze. Fő szempont volt a választásnál, hogy a kérdések könnyen érthetők legyenek. A kérdőív kitöltése önkéntes alapon történt, azonosításra alkalmas adatot nem tartalmazott. Megjegyzendő, hogy egy-egy kérdés esetén a válaszadóknak lehetőségük nyílott véleményük hosszabb kifejtésére is.

Olyan kérdésekre kerestem a választ, amelyek utalnak a börtönártalmak okaira, a fogvatartottak véleményére: milyen problémák nehezítik helyzetüket az előzetes letartóztatás ideje alatt.

A kérdőíveket három „csoportban" töltötték ki a megkérdezettek.

- Az első csoportot **dolgozó** felnőtt korú előzetesen letartóztatottak alkották;
- a második csoport **nemdolgozó** felnőtt korú előzetesen letartóztatottakból állt;
- a harmadik csoport pedig **fiatalkorú** előzetesen letartóztatottakból tevődött össze.

A vizsgálatban résztvevő személyek főleg vagyon elleni bűncselekményt, súlyos testi sértést, rablást, csalást, sikkasztást követtek el. Minden csoportban kimagasló volt azoknak a száma, akik négy, vagy ennél több személyes zárkákban voltak elhelyezve.

Dolgozó fogvatartottak:

Átlagéletkor 29 év, átlag fogvatartási idő 12 hó, legmagasabb iskolai végzettség: szakmunkásképző- és szakközépiskola.

Nagy részük élettársi kapcsolatban él, illetve elvált. Túlnyomó többségüket a szülők nevelték, de volt, aki csonka családban, vagy nagyszülőknél nőtt föl (intézetben egy fő nevelkedett). Beilleszkedési problémájuk nem volt. Úgy érzik, hogy hozzátartozóikra minden körülmények között számíthatnak, egy eset kivételével rendszeresen tartják a kapcsolatot velük. A börtönbe kerülés miatt önmagukat hibáztatják, de bűnbakként tüntetik fel a kapcsolatokat és a társadalmat.

A zárka komfortfokozatát valamennyien rossznak ítélték. Két főt értek ritkán sérelmek a fogvatartott társak felől (a kérdés arra nem tért ki, hogy ezek verbális vagy fizikális sérté-

sek voltak). Többen úgy gondolják, hogy csak erőszak alkalmazásával védhetik meg a tulajdonukat és becsületüket. (A börtönben a konfliktusok általában „kekeckedésből", de főleg a feszültségek miatt keletkeznek. Ezek a feszültségek többnyire abból adódnak, hogy a fogvatartottak kis területen vannak összezárva, nincs lehetőség a heteroszexuális érintkezésre, valamint nem lehet egyedül a „rab", mindig van mellette valaki, aki általában még „stuffolja" is.)

A megkérdezettek többségének bejelentett munkahelye volt, illetve rendszeresen dolgozott. Fele-fele arányban találkoztak már civil segítőkkel. Egy főnek volt, több mint két alkalommal öngyilkossági kísérlete. Nagyrészük fél a családja elvesztésétől. A letartóztatáskor legnagyobb problémát ez jelentette. A család, a barátok hiánya, az elintézetlen dolgok hátrahagyása, a kötöttségek megszokása az uniformizált környezetben, a biztonság, szeretet hiánya tovább fokozta pszichés terheltségüket. A vizsgálat időpontjában nagy részük szorongott a jövője miatt, kilátástalannak látta helyzetét. Legtöbbjüknél már nem jelent meg az ítélettől való félelem, mivel belefáradtak a hosszú várakozási időbe. Többen tartanak viszont az elbutulástól, azt írták, hogy: *„A bent lévő emberek ezt nem veszik észre, sokszor még a felügyelők sem, mivel ők itt vannak közöttünk, és megszokják ezt a fajta magatartást. Csak szabadulás után kapjuk a visszajelzést a furcsa viselkedésünk miatt."* Félelmet éreznek a család elvesztése miatt, természeti katasztrófa, valamint betegség bekövetkezésétől. Legnagyobb segítséget – sorrendben – a család, a fogvatartott társak, a nevelő és a felügyelők jelentették számukra.

Egy 23 éves, az aszódi javítóintézetet már megjárt fogvatartott, aki 3 hónapja volt előzetes letartóztatásban, a következőket írta: *„Sajnos nem ez az első eset, hogy börtönben vagyok, és így megtanultam azt, hogy nem szabad olyan dolgokon gondolkozni, ami esetleg feszültté tenne, és amin már sajnos nem tudok változtatni".*

A leghosszabb ideje előzetes letartóztatásban egy 34 éves, szakközépiskolát végzett személy volt, aki csonka családban nőtt fel (az anyja nevelte). A legrosszabb volt számára saját tudatlanságának elviselése, hogy letartóztatáskor fogvatartott társai vezették rossz irányba. Kilátástalan, 32 hónap után fáradt, de nem megtört. Azt írta: *„A nevelő segítsége volt a számomra a legfontosabb az intézeten belül, ami nem mondható el a börtön személyzetéről, kivétel 3-4 főt."*

Nemdolgozó fogvatartottak:

Átlagéletkor: 31 év, átlag fogvatartási idő: 3 hó, az iskolai végzettséget tekintve minden kategória megtalálható.

Az előzőekben leírt problémák e vizsgált csoportnál is jelentkeztek. Eltérések mutatkoztak azonban egyes kérdésekben. Fele-fele arányban válaszolták azt, hogy érik sérelmek a fogvatartott társak részéről, míg a személyzet felőli sérelemre egy fő panaszkodott.

A feszültségeket, az agresszivitást fokozza ebben a helyzetben a munkahely, illetve a foglalkozási lehetőségek hiánya. Az intézetben idejüket jórészt tétlenül töltik, nagy részüknek a bekerülés előtt sem volt munkahelye. (A „nemdolgozó" fogvatartottak időbeosztása nagyban eltér a „dolgozókétól". Jóval kisebb a mozgásterük, kevesebb lehetőségük van kulturális lehetőségek igénybevételére.)

Civil segítőkkel csak 1-2 fő találkozott. Egy főnek volt, több mint két alkalommal öngyilkossági kísérlete. A börtönben átélt legnagyobb félelmek a következők voltak: szoron-

gás a bírói ítélet miatt, illetve a betegségtől, szabadulás után nyomot hagy a múlt, és hiába nem állapítják meg a bűnösségét, akkor is úgy fognak rá tekinteni, mint börtönviselt személyre. Miután sok esetben további bűncselekmények forrása a börtön, félnek hogy emiatt visszaesővé válnak. Tartanak az ingerszegény környezet okozta leépüléstől. Attól viszont, hogy magukra maradnak, nem félnek. A letartóztatás ideje alatt a legnagyobb segítségként jelölték meg a családot, ügyvédet, volt, aki azt a választ jelölte meg, hogy neki senki sem segített.

A vizsgált fogvatartotti körből itt is érdemes kiemelni néhány személy véleményét. Egy 37 éves, 1 hónapja előzetes letartóztatásban lévő fogvatartott a következőket írta: *„Soha nem voltam börtönben, és remélem, többet nem is leszek. Reménykedem, hogy 1-2 hónapon belül elmúlik ez a rémálom. Ha sokáig itt kellene maradnom, lehet, hogy előbb-utóbb megbolondulnék. Semmilyen segítséget nem kaptam senkitől, és remélem, hogy nemsokára itt hagyom ezt az ezer éves börtönt, de lelkileg mindig ott lesz előttem a „börtön" szó jelentése. Lassú az eljárás a kapcsolattartási engedélyek terén."*

Egy intézetben nevelkedett, 8 általánosnál alacsonyabb iskola végzettségű 19 éves fogvatartott, aki a felmérés idején kéthete került be az intézetbe, arra a kérdésre, hogy mi segítette legjobban az előzetes letartóztatás ideje alatt azt a választ adta, hogy: *„igen"*. Véleményem szerint iskolai végzettségének alacsony foka miatt nem tudta értelmezni a kérdést, és azért adott rá értelmetlen választ. Ez a hiányossága a későbbiekben is bajba sodorhatja, pl. kihasználják, ő lehet a börtönben a „csicska", szabadulás után pedig a balhéban hagyott áldozat, a „pancser".

Több mint két alkalommal volt öngyilkossági kísérlete annak a 36 éves előzetesen letartóztatott férfinak, aki retteg a betegségektől, és emiatt szorong. Úgy érzi, hogy senki sem segített rajta, és nem is fog, nem lát kiutat a helyzetéből.

Felsőfokú végzettséggel rendelkezik az a 27 éves személy, akinek a legnagyobb problémája volt a letartóztatáskor a családtól való elszakadás, valamint a munkahely elvesztése. Leírta, hogy a komfort és a higiénia terén tapasztalt tények rendkívül negatívan befolyásolják a személyiségét. Azt nyilatkozta: *„Tisztában vagyok azzal, hogy nem üdülésen veszünk részt, és a rendszer a maga hiányosságával arra próbálja ösztökélni a fogvatartottakat, hogy a jövőben ne akarjon ide kerülni. De az, hogy keveset jutunk könyvekhez, és ritkán tudunk kultúrkörletre menni, nem valami jó megoldás. Attól tartok, hogy a mai, előítéletekben bővelkedő országban az irányomba tanúsított hozzáállás negatív lesz a szabadulás után."* Végezetül leírta bizakodását abban, hogy a problémák idővel megoldódnak, és ezáltal elviselhetőbb lesz a börtönélet.

Fiatalkorú fogvatartottak:

Átlagéletkor: 17 év, átlag fogvatartási idő: 4 hónap, legmagasabb iskolai végzettség: 8 általános, illetve ennél kevesebb.

Legtöbbjüknek van barátnője, ez életkori sajátosság; de fele részük úgy érzi, hogy nem minden körülmények között számíthat hozzátartozóira. A vizsgált személyek közül öt főt szüleik neveltek, négyen csonka családban, egy fő intézetben nőtt fel. Egy fiatalnak volt beilleszkedési problémája az iskolában, szintén egy fő nem tart kapcsolatot senkivel. Fele-fele arányban hibáztatják önmagukat, illetve a kapcsolatokat börtönbe kerülésükért.

Jónak, illetve elfogadhatónak tartják a zárka komfortfokozatát, jól érzik magukat a zárkaközösségben. Két fő jelzett fogvatartott társaik felőli sérelmeket, míg a személyzettől elszenvedettet senki.

Az intézetben nem „csinálnak" semmit. A börtönbe kerülés előtt alkalmi munkát végeztek, tanultak. Nagy részük nem találkozott civil segítőkkel. Öngyilkossági kísérlete egy főnek volt, több mint két alkalommal. Nem félnek attól, hogy egyedül maradnak szabadulás után. Jól érezték magukat a vizsgálati helyzetben, örültek, hogy kitölthették a kérdőívet. A legjobban attól félnek a börtönben, hogy olyat tesznek, amit később megbánnak, homoszexuálissá válnak, félnek az erőszakos nemi közösüléstől, hogy megverik őket, hogy elveszik a ruhájukat. A legjobban a család és a nevelő segítette őket, de volt, aki azt írta, hogy nem segített neki senki.

Külön figyelmet érdemel az a 18 éves fiatalkorú fiú, aki intézetben nevelkedett, iskolai végzettsége nyolc általánosnál kevesebb. Az iskolában problémája volt társaival, tanáraival, azt viszont nem jelölte meg, hogy valakinek vele lett volna problémája. Nem tart kapcsolatot senkivel, azt írja, hogy idegbeteg, a legjobban a haláltól fél, és hogy senki sem segítette a letartóztatás ideje alatt.

A kérdőívek tapasztalatai

Megállapítható, hogy objektív különbségek erednek az életkori sajátosságokból, az iskolai végzettség különbözőségeiből. Eltérés tapasztalható a dolgokról való gondolkodás terén, valamint a dolgozó és nemdolgozó felnőtt korúak között azzal kapcsolatban, hogy míg a dolgozók a család elvesztésétől félnek, addig a nemdolgozókat a fogvatartási helyzet feszélyezi. (Az intézetben inkább azok dolgoznak, akiknek kint is volt munkájuk.) Megfigyelhető, hogy az idő előrehaladtával egyre többen kérik a munkába állításukat, hogy valamivel elfoglalják magukat, és eltereljék a figyelmüket a meglévő helyzetről. Van egy fogvatartotti kör, aki hosszabb idő után sem áll munkába. Ezeket az embereket ösztönözni kell a munkavégzésre, mert ha nem szokják meg a munkát, akkor a szabadulás után sem fognak munkát keresni. Ezáltal nem lesz biztosítva a megélhetésük, és megnőhet a bűnismétlés veszélye.

Mindhárom fogvatartotti csoportbál fontos a családi kötelék ápolása. A többségnek van rendszeres kapcsolattartása, de néha kétségeik vannak efelől. 3 fő egyáltalán nem számíthat a hozzátartozókra.

Arra a kérdésre, hogy volt-e beilleszkedési problémája az egyénnek az iskolá(k)ban, a megkérdezettek közül 24 fő azt állította, hogy nem volt, 2 fő azt állította, hogy voltak problémái a társaival, 4 főnek a tanáraival és társaival egyaránt akadtak konfliktusai. Azt, hogy vele bárkinek lett volna problémája, senki sem jelezte. Valószínűleg ezek a válaszok nem fedik teljesen a valóságot.

A munkavállalással kapcsolatos válaszokból kitűnt, hogy pozitív értékként jelenik meg a rendszeres munkavégzés, a családfenntartás; érzik ennek pozitív társadalmi jellegét, igyekeztek ennek megfelelően válaszolni, kerülték az „egyáltalán nem dolgozom" választ.

Míg a fiatalkorúak a zárka komfortfokozatát jónak, addig a felnőttek rossznak minősítették. Ez a különbség abból adódhat, hogy a felnőtteknek nagyobbak az igényeik. (Az elhelyezési körülmények valóban változtatást igényelnének).

Az együttműködés keretében az intézetben tevékenykedő karitatív szervezetekkel, civil személyekkel a dolgozó fogvatartottak többet találkoznak, erre nagyobb lehetőséget kellene biztosítani a nemdolgozók számára is.

Arra a kérdésre, hogy érik e sérelmek a fogvatartott társak felől, nagyrészt nemleges választ adtak. Tapasztalataim szerint ez nem teljesen tükrözi a valóságot, és bizonyítja, hogy a börtönben az informális csoport hatása erőteljes és széleskörű.

A következő kérdés az összetűzések okait vizsgálta. A legjellemzőbb válasz az volt, hogy a börtönben csak így védhető meg a tulajdon és/vagy a becsület, valamint hogy az összetűzések a börtönben keletkező feszültségek miatt, üzletelésből eredő vitákból, heccelődésből keletkeznek, illetve a rangsort így kell eldöntetni. A legutóbbi válasz főként a fiatalkorúakra volt jellemző. Mivel meglehetősen sokan jelölték meg a konfliktusok okaként a heccből adódó választ, feltételezhető, hogy a fogvatartottak jelentős részét felgyülemlett, levezetetlen energiák, feszültségek feszítik.

A depriváltságra adott válaszaik tehát **nagy részben megegyezők.** A legnagyobb hiányt mindenhol a személyes kötődések elvesztése jelentette. Ez abban nyilvánult meg, hogy a válaszokban mindenhol első helyen szerepel a család és a barátok elvesztése, majd ezt követte az egzisztenciális háttér összeomlása és az elintézetlen ügyek hátrahagyása.

Mindannyiuknál megjelenik a beilleszkedési probléma az életidegen, uniformizált környezet miatt. Az, hogy gyermeki szintre kell visszafejlődni a helyzetből adódóan – megmondják nekik, hogy mit, és mikor tehetnek –, hogy nagymértékben korlátozva van önrendelkezési joguk. Ez a helyzet okozhat olyan következményt, hogy szabadulás után önállótlanná válnak, vagy hosszabb idő kell a regenerálódáshoz.

Azoknál a személyeknél, akik azt írták, hogy számukra nem segített senki és semmi, egyfajta szembenállás figyelhető meg. Náluk szükséges a bizalom kialakítása az eredményes együttműködés érdekében.

Azok a személyek, akiknek már több mint két alkalommal volt öngyilkossági kísérletük, a betegségtől, természeti katasztrófától és a haláltól félnek, de az öngyilkossági kísérletet eszközül is felhasználják arra, hogy felhívják magukra a figyelmet; azt jelezve, hogy valami baj van, amit egyedül nem tudnak megoldani, illetve kezelni. Általában előre jelzik tervezett cselekményüket. Ezeket a jeleket kell, illetve kellene a jól képzett szakembernek felismerni, és adekvátan kezelni. A tényleges önkárosító magatartási szándék és a manipuláció elhatárolásához feltétlenül szükség lenne egy minél szélesebb körű pszichológusi gárdára. Az önkárosító magatartást elkövető személyeket a személyzet fizikálisan ellátja ugyan, de a problémát okozó pszichés körülmények és az ezeket kiváltó okok utólagos feltárására, orvoslására nem kerül sor, illetve a kezelés többnyire a gyógyszeres ellátásra korlátozódik (nyugtatók adása).

Azokra a kérdésekre adott válaszaik is nagyrészt megegyezők, hogy ki segítette őket a legjobban a letartóztatás ideje alatt. Itt is első helyen szerepel a család, majd ezt követi a nevelő és a zárkatársak. A válaszokból az a következtetés vonható le, hogy elő kell segíteni a letartóztatottak azon lehetőségét, hogy minél hamarabb kapcsolatba kerülhessenek hozzátartozóikkal. Ezen túl lényeges a velük közvetlenül kapcsolatban lévő személyzet felkészültsége, szakértelme a problémák megoldása terén. Fontos, hogy a személyzet a zárkában tör-

ténő elhelyezéskor figyelembe vegye a kvalitásokat, az egyéni tulajdonságokat, és ez alapján válassza ki az együttlakókat. Valamint meghatározó az is, hogy az intézetbe történő befogadáskor először a nevelőjével találkozhasson a fogvatartott, és ne a társak vezessék rossz irányba. Egyébként azt, hogy milyen nagy befolyásoló szerepe van a társaknak, a kérdőív értékelésekor is tapasztaltam. Mint már említettem: volt, aki azt írta, hogy a „tudatlanság" volt a legrosszabb, mert emiatt tudták rossz irányba vezetni a társak.

Interjúk és értékelésük

Az interjúkat olyan személyekkel készítettem, akiknek az előzetes letartóztatását már megszüntették, de a büntetőeljárás még folyamatban van velük szemben. Az egyik személyt hivatali vesztegetéssel, a másikat pedig kábítószerrel visszaélés bűncselekményének elkövetésével gyanúsítják.

A kérdések összeállításánál fontosnak tartottam azt, hogy választ kapjak a vizsgált személyektől arra, hogy milyen káros hatással volt rájuk, valamint hozzátartozóikra az előzetes letartóztatás.

Az első interjúalany egy kábítószerfüggő, 23 éves, kőműves szakmunkás. Állandó munkahelye és barátnője volt. Édesanyját már hat éves korában elveszítette. Apja, illetve nevelőanyja nevelte; nem éltek valami fényűzően, de semmiben sem szenvedett hiányt. Ez az első eset, hogy bűncselekmény elkövetésével gyanúsították meg. A beszélgetés kezdetén feszültnek érezte magát, mert folyton az járt a fejében, hogy mi lesz akkor, ha végrehajtandó szabadságvesztésre ítélik. Bár kissé megnyugtatta, hogy megszüntették az előzetes letartóztatását, így legalább a fogvatartási helyzet nem feszélyezi, és el tudja intézni a kinti dolgait is. Dolgozhat, aminek a bevételéből tudja ügyvédjét fizetni, szeretteivel együtt lehet. Két hónapot töltött előzetes letartóztatásban. Nyolc hónapja van szabadlábon. Visszamehetett régi munkahelyére, ami nagyon jó volt, mert így könnyebb volt visszaállni a régi „kerékvágásba". Jóhiszeműsége miatt jutott ide, de főleg magát okolja. Másfél évvel azelőtt találkozott azzal a személlyel, aki már kábítószer-fogyasztó volt, és a befolyása alá került. A bűncselekmény elkövetése előtt volt egy kapcsolata, aminek szakítás lett a vége, és emiatt kezdte a marihuánát fogyasztani. Most már nem fogyaszt kábítószert, és csak alkalmi szinten fogyaszt alkoholt. Ahogy közeledik a tárgyalás időpontja, egyre feszültebbnek érzi magát – volt, hogy nyugtatót vett be. A börtönbe bekerüléskor három napig nem is tudta felfogni, hogy hová is került. Bezártság-érzete volt, a csend és a tétlenség miatt úgy érezte, megőrül. Volt katona 9 hónapig, de a katonaságot nem lehet összehasonlítani a börtönnel, mert tudta, hogy a katonaságtól mikor mehet haza. Elmondása szerint a letartóztatáskor a család elvesztése volt a legrosszabb, valamint a bizonytalanság. Rossz volt számára az az érzés is, hogy hiányoztak a személyes tárgyai, barátai. *„Heten voltunk egy 12 személyes zárkában. Elég tiszta volt, mert olyan emberekkel voltam együtt, akik nagyobb részben szerették a tisztaságot és a rendet. Az volt a rossz a zárkában, hogy ott kellett étkeznünk, ahol a szükségleteinket végeztük el, csak egy függöny választotta el a WC-helyiséget. Rossz volt, hogy nem fürödhettünk minden nap. A problémáimat nem tudtam elmondani senkinek, és emiatt feszült voltam. Folyamatosan fájt a fejem, és másokat is ez a probléma gyötört."* Problémái közül sok mindent nem beszélt meg a zárkatársakkal, mert nem bízott meg bennük teljes mérték-

ben. A nevelővel sem beszélte meg problémáit, mert benne sem bízott. Nem bízik már annyira az emberekben sem, mint ezelőtt; úgy érzi, a börtön megváltoztatta. A közvetlen környezetében lévő emberek sem úgy viszonyulnak hozzá, mint a letartóztatás előtt, elutasítóbbak vele szemben. Anyagi vonzata is volt az ügynek, kb. 1,3 millió forint. Nehezen áll lábra, de magától szeretné megoldani a problémát. Egy igaz barát maradt mellette. A börtönben nem érték sérelmek, mert jó volt a zárkaközösség. Ha valaki balhézott, akkor a többiek leállították. Nincs még konkrét jövőképe, mert fél attól, ha elítélik, tervei meghiúsulnak, és ettől biztosan még jobban összeomlik. A családját is megviselte a letartóztatás, egyetlen gyermek. Emiatt is lelkiismeret-furdalása van: *„Apám egészsége megromlott, agyérgörcsöt kapott. A bekerülés előtt nem volt ilyen beteg, ezt az én előzetes letartóztatásom váltotta ki, és ez rám is hatással volt".*

Fontosnak tartom itt megemlíteni, hogy a kábítószerek elterjedése egyre nagyobb problémát jelent a bv. intézetekben is. Az érintett fogvatartottaknál a pszichikai függőség sokszor olyan erős, hogy eltűnik a cselekedetek kontrollja, emiatt gyakran megjelenik a bűncselekmény elkövetése is. A fizikai függőség a megvonási tünetekben jelenik meg. Ez akkor észlelhető, ha a folyamatos használatot követően csökken a korábbi drogmennyiség. A megvonási tünetek bizonyos mértékig szerfüggők, de közös vonás a szorongás és a vegetatív túlérzékenységi reakciók: remegés, izzadás, görcsök, szívritmuszavar. A drogmennyiség kiesése miatt fellépő hiányállapot következményei lehetnek: észlelési elváltozás, zavartság, hallucinációk, erős szorongás, hangulati ingadozások és esetleges halálfélelmek is.

Az interjúk másik alanya 32 éves, rendvédelmi szerv dolgozója, de jelenleg felfüggesztették a szolgálati viszonyát. Hivatali vesztegetéssel vádolják. Nős, 3 gyermeke van. Felsőoktatási intézményben tanul. A vizsgálat időpontjában nagyon feszültnek érezte magát, mert vizsgaidőszak volt, és attól fél, hogy ha negatív eredménye lesz a büntetőeljárásnak, nem tudja befejezni a főiskolát. Megromlott a házassága; lehet, hogy elválnak. Mindezek miatt a letartóztatást okolja, mert véleménye szerint, ha ez nem lett volna, akkor semmi baj nincs. Három hónapot volt előzetes letartóztatásban, ami számára végtelenségnek tűnt. Hat hónapja van szabadlábon, de azóta sem heverte ki a börtön hatásait. Olyan gyanúsításnak lett az áldozata, amelyben konkrét bizonyítékkal sem rendelkeztek; de belekerült a gyanúsítotti körbe, ezért letartóztatták. Attól tart a legjobban, hogy nem tudja majd bizonyítani az ártatlanságát. A letartóztatáskor körülbelül úgy érezte magát, mint akinek leégett a háza. Egy idegen világba csöppent. Bár előtte kérdezősködött másoktól, hogy milyen is a börtön, de teljesen más átélni, mint beszélni róla. A börtönbe kerüléskor meglepődött; mivel arra számított, hogy olyan lesz, mint a katonaság, de arra végképp nem számított, hogy még a jegyűrűjét is elveszik. Nagyon rossz volt, hogy az első pár napban nem tudta felvenni a kapcsolatot azokkal a személyekkel, akik fontosak voltak a számára. Lelkiismeret-furdalása volt amiatt, hogy mit mondanak a gyermekeinek az iskolában, hogy nem fogják–e őket kiközösíteni azért, mert az apjuk börtönben van. A család körüli gondolatai gyakran sírógörccsel jártak, amik főleg az éjszakai órákban jelentkeztek. Alvási problémákkal küzdött. Sokszor szédült, és az ájulás határán volt. Nagyon bántotta, hogy a letartóztatás miatt elvesztette feleségét, és lehet, hogy vele együtt a gyermekeit is. Nagyon rosszul érezte magát a börtönben, mert egyedül maradt, és olyan emberrel került közös zárkába, aki emberölést követett

el. A börtönben igaz, hogy fizikai sérelmek nem érték, de verbális sértésből jócskán kijutott neki. A legmegalázóbb az volt, hogy ezeket olyan emberektől kapta, akik – véleménye szerint – valódi bűnözők és kultúrálatlanok. A börtönbeli tartózkodás minden szempontból nagyon hátrányosan érintette, melynek hatását ma is érzi: környezete lenézi és elítéli. Háta mögött azt beszélik, hogy aki már börtönben volt, az el is követte a bűncselekményt. A letartóztatásnak nem csak erkölcsi vonzata volt és van, hanem anyagi is. Nem tudott gondoskodni családjáról, ez a kötelesség a feleségére hárult, ami szintén nagyon megviselte őt. Úgy véli, a börtönbe kerülés előtt semmi problémája nem volt, tele volt tervekkel, szerette a munkáját. Felesége a börtönbe kerülés előtt tanult, de tanulmányait meg kellett szakítania a fennálló helyzet miatt. Az egyik gyermeket pszichológus kezeli, mert nem tudta feldolgozni a történteket. Az interjúalany jelenleg több alkoholt fogyaszt, mint a letartóztatás előtt; bár tudja, hogy ezzel nem old meg semmit, csak ideiglenesen tudja feledtetni mindazt a rosszat, ami őt érte. Reméli, hogy mielőbb véget ér ez a procedúra, bebizonyosodik az ártatlansága, és környezete is másképp fog tekinteni rá. Szeretné, ha rendeződnének a családi problémái is. Abban is reménykedik, hogy nem kell neki másik munkát keresnie meghurcoltatásai miatt; mert úgy érzi, hogy már nem tudná lelkileg elviselni a munkahely-változtatást.

Egyéb, gyakorlati tapasztalatok

Munkám során sok esetben tapasztaltam, hogy a pszichés problémáknak milyen fizikális (testi) megnyilvánulásai vannak. A következőkben ezt próbálom bemutatni.

A problémák befogadáskor jelentkeznek először, ugyanis ekkor szembesül a letartóztatott először a helyzetével. A külvilágban megszokottól teljesen eltérő környezetben találja magát (mindenhol rácsok, egyhangúság). Különösen veszélyeztetve vannak azok, akik a befogadás előtt alkoholizáltak, vagy nagyobb mennyiségben fogyasztottak drogot, és ezáltal szerfüggővé váltak. Ugyanilyen problémát jelenthet ez a helyzet egy krónikus betegségben szenvedő számára. Ezeket a személyeket különös figyelemmel kell kísérni, mert cselekményeiknek beláthatatlan következményeik lehetnek. Az első két-három nap a legkritikusabb, majd a körülményekhez képest stabilizálódik az állapotuk, de ez a stabilitás labilis, bármikor bekövetkezhet egy nem várt esemény, változás. A váratlan, ismeretlen helyzetek, a bizonytalanság is befolyásolhatják állapotukat. Még az egészséges embernél is kialakulhatnak negatív hatások, kóros pszicho-szomatikus folyamatok, de az eredendően betegeknél mindenképpen súlyosbító tényezők a börtönártalmak. (Például egy epilepsziás betegnek kerülni kellene a stresszes helyzeteket, viszont a fogvatartási helyzet maga egy ilyen körülmény.)

A következőket tapasztaltam egy előzetesen letartóztatottnál, ami alátámasztja a leírtakat: A városi bíróságra kellett előállítanom két személyt. Már a fogvatartási körletben látszottak a feszültség jelei az egyik előállítandó személyen, „kezeit tördelte" remegett a hangja, nehézkes volt a légzése. Kérdésemre, hogy mi a probléma, csak annyit mondott, hogy rosszul érzi magát, fáj a feje. A nála található gyógyszerekből kiderült, hogy asztmás beteg. Minél közelebb kerültünk az előállítás helyszínéhez, annál inkább súlyosbodtak a tünetek. Továbbra is a fejét fájlalta, és feltűnően lassan mozgott. A fejfájás először remegésbe, majd sírásba csapott át, de a sírással nem tudta oldani feszültségét. Szinte az ájulás határáig romlott az állapota, előre-hátra billegett a teste. Hozzájárult helyzete romlásához, hogy hozzá-

tartozóit várta, de ők nem jelentek meg. A fogvatartott tanúként került előállításra, de meghallgatására nem került sor. A visszaúton fokozatosan stabilizálódott az állapota, remegése kezdett megszűnni. Hogyléte attól függően is változott, hogy a figyelme merre terelődött, például, ha beszélgettem vele, jobban lett. Kérdésemre, hogy mi okozza nála ezeket a tüneteket, elmondta, hogy pszichiátrián kezelik, most is be kellett volna feküdnie kezelésre. Tüneteit nem tudta indokolni. Véleményem szerint ezeket az ismeretlentől való félelem, a megszokott körülményektől való eltérés okozta. A családjával nem tudott beszélni, ami fokozta a bizonytalanság és kiszolgáltatottság érzését. Eltervezte magában, hogy miket fog mondani, de ez sem sikerült. Feszültségét nagyban oldotta, hogy „kibeszélhette magából" a felgyülemlett problémákat, félelmeit, valamint az, hogy nem kellett szembesülnie a bírósági tárgyalás procedúrájával.

Ugyanilyen, vagy ehhez hasonló tünetek tapasztalhatók a büntetés–végrehajtási intézetben is. Megfigyelhető, például ahogy az ágyon ülve előre-hátra billegnek egyes fogvatartottak. Munkám során tapasztaltam, hogy a feszült állapotban lévő személyek gyakran ellenségesen, agresszív, emelt hangon beszélnek. Szükség lenne az agresszió szintjük csökkentésére, valamint arra, hogy iránymutatást adjunk problémáik békésebb levezetésére.

A következő eset alanya gyermekkorában intézetben nevelkedett, 21 éves, négy osztályt végzett kisegítő iskolában. Fogalmazása sokszor érthetetlen és körülményes. Többet igényli, hogy foglalkozzanak, beszélgessenek vele, mint a többi fogvatartott, a „problémás" fogvatartottak közé tartozik. Szinte nap, mint nap az ő valós, vagy képzelt problémáival kellett foglalkoznia a nevelőnek, illetve a felügyelőknek. Ezek a problémák mindig a zárkában kezdődtek, és a zárkából való kijutás lehetőségét célozták. Vagy a zárkatársaival került összetűzésbe, vagy valamilyen kreált kéréssel fordult a felügyelethez, nevelőhöz. A kiprovokált konfliktushelyzeteket felhasználta arra, hogy a zárkából kijutva nagyobb térhez jusson, változatosabb környezetbe kerüljön, és valamilyen tevékenységgel elfoglalja magát. Miután elérte célját, és levezette feszültségét, magától kérte, hogy bemehessen a zárkájába, jelezve, hogy minden rendben, megnyugodott. (Ez a lehetőség csak ideiglenesen jöhet számításba egy-két fogvatartott számára, de hosszú távon nem lehet megoldás.)

Szélesebb körű lehetőséget kellene biztosítani minden előzetesen letartóztatott számára, hogy érdeklődési körének megfelelő munkát végezhessen, tevékenykedhessen. Egymástól elkülönített munkahelyek, foglalkozási termek létrehozásával a fogvatartottak elkülönítése megoldható lenne. Több lehetőséget kellene biztosítani a kulturális programokon való részvételre is.

Az előzetesen letartóztatottak pszichés problémái az elmélet és a felmérésekben tapasztaltak összevetése alapján

A depriváció mértéke minden fogvatartottnál más és más; függ a személyiségétől, a bent-tartózkodás időtartamától, a személy kinti életétől, az intézet körülményeitől, az ellátottság szintjétől, a felügyelők és a nevelők személyétől és felkészültségétől, a zárkatársaktól, a letartóztatott bűnelkövető múltjától és testi-lelki egészségétől. Ebben az alfejezetben az előzetesen fogvatartottak pszichés problémáit alapvetően Sykes deprivációs modellje alapján tekintem át – felhasználva felmérésem tapasztalatait is.

A fogvatartási helyzetből adódóan jelentkezik **az elszigetelődés, izoláció,** ami **a családi és egyéb kapcsolatok hiányát eredményezheti.** A stabil kapcsolatok elviselhetővé teszik a jelent, biztosítják a jövőt. Az a tapasztalat, hogy még a legkitartóbb – kint élő – szerelmeseknek is el szokott fogyni a türelmük, és kezdeményezik a kapcsolat felbontását. A válaszadók közül a legtöbben azért a családtól és a barátoktól való megfosztottságot tartották a legrosszabbnak, mert ezt mindenkinek át kell élnie, ez alól nincs kibúvó. Mivel az ember társas lény, kommunikáció nélkül, az információk áramlásának elakadásával megnehezül, majd úgyszólván lehetetlenné válik az élete. A fogvatartottak kommunikációs kapcsolatai intézményesednek, ellenőrzötté válnak, az ún. kommunikációs csatornák beszűkülnek. Lehetőség van ugyan arra, hogy informálódjanak a külvilágról, nézhetnek televíziót, olvashatnak újságot, levelezhetnek, de meg vannak fosztva a közvetlen tapasztalatoktól. A külvilág történéseinek követése nyűggé, teherré válik számukra, elveszítik érdeklődésüket sok, számukra addig fontos dolog iránt. Így alakulnak ki a büntetés-végrehajtási cél ellen ható informális csatornák (gyakran a fogvatartottak hamarabb tudnak valamilyen intézkedésről, mint a személyzet).

Megfosztás a személyes szükségletektől: Az előzetesen letartóztatottat befogadáskor megfosztják személyes tárgyaitól, pl. ékszerétől. A felmérés során többen is jelezték, hogy hiányoznak személyes tárgyai. Ezen tárgyait csak szabaduláskor kaphatja vissza. A zárkában megszűnik a magántulajdon, mindent meg kell osztania társaival, ez a börtön törvénye.

Hazánkban gyakori, hogy a zárkában elhelyezett mellékhelyiség csak egy függönynyel van elválasztva a légtértől, ez persze nem kedvez a higiéniai követelményeknek sem. A fogvatartott nem végezheti nyugodtan a szükségletét, és az nagyon kellemetlen. A válaszadók nagy többsége a zárka komfortfokozatát rossznak minősítette, és jelezték, hogy a legrosszabb az, hogy ott végzik a dolgukat, ahol étkeznek. A levelezés, a telefonálás, a látogató fogadása mind a többiek és a személyzet szeme láttára és jelenlétében történik. A börtön csak az alapvető szükségleteket elégíti ki. A büntetés-végrehajtás a szükséges napi kalóriaadagot, a napi pihenéssel töltött órák számát stb. biztosítja, de nem tudja figyelembe venni az egyéni szükségleteket.

Az autonómiától való megfosztottság: A fogvatartottak tevékenységét a legapróbb részletekbe menően szabályozzák. Kívülállónak úgy tűnhet, hogy az élet sok területe, ahol korlátozzák az önrendelkezést, kevéssé fontos. A börtön előírásai és parancsai azért keltik fel a fogvatartottak ellenérzését, mert az ő szemszögükből nincs értelmük. A fentről jövő határozatok mellé nem járulnak magyarázatok. Azáltal, hogy az egyént megfosztják döntési jogától, és kérését gyakran elutasítják, a fogvatartott énképét súlyosan fenyegető helyzetet idéznek elő, mert lefokozzák egy gyermekien tehetetlen, önállótlan állapotba. Nyilvános megszégyenítés, kikényszerített tisztelet, az autoriter döntések véglegessége, egyfajta magatartás megkövetelése – mások szerint ez szolgálja legjobban az illető érdekeit. Mindezek a vonások a felnőttek felsőbbrendű világával szembesülő gyerekek tehetetlenségét jellemzik, egyben felmentik őket bizonyos döntések meghozatala alól, melyek a kinti életben mindennap előfordulnak. Ez a – Krebs kifejezésével élve – „szélcsendes leülés", magától értetődő módon károsítja a személyi-

séget. Erősödik benne az önállótlanság, csökken a kezdeményezőkészség, romlik a kommunikációs készség.

A biztonságtól való megfosztottság: A felmérések során valamennyi értékelésből kiderült, hogy nem, illetve kis mértékben nyújt a fogvatartottak számára kellő biztonságot a börtön. Heterogén összetételű kényszerközösségben élnek együtt, és ez a biztonságérzet hiányát váltja ki belőlük. Kissé logikátlannak tűnik, hogy a fogvatartott néha gonosznak, vagy veszélyesnek látja rabtársait, hiszen a kívülállók szemében a többi rab ugyanolyan, mint ő. Még, ha az illető tudja is magáról, hogy nem támadna meg, nem használna ki nála gyengébb rabtársakat, hajlik arra, hogy gyanakodjon a többiekre. S bár igaz, hogy a rabok nem rettegnek szünet nélkül attól, hogy kirabolják, vagy megverik őket, de a tolvajok, nemi erőszakot elkövetők, a gyilkosok és az agresszív homoszexuálisok állandó közelsége távolról sem megnyugtató. Emellett a fogvatartott folyamatosan tudatában van annak, hogy előbb-utóbb „letesztelik", valaki beleköt azért, hogy lássa, meddig lehet nála elmenni. Fel kell készülnie arra is, hogy meg kell küzdenie személyének és birtoktárgyainak biztonságáért. Ha nem ő győz, megvetés tárgya lesz; de ha sikerül is kivédeni az első támadásokat, bármikor érhetik újabbak, nem érezheti magát biztonságban. Ez állandó nyugtalansághoz vezet. Ha az egyén egy tekintélyelv szerint működő „belső életű" zárkába kerül, nagyon résen kell lennie. Azonnal elindul egy véget nem érő játszma, aminek célja a szenvedő alany lelki megtörése. (Aki hallott már rabokat egymás között beszélni, az tudja, hogy ez a közösségi hatás teljesen megváltoztatja az egyén gondolkodását.) A közösségtől nagyon függ az, hogy az egyén mennyire érzi magát megfosztva különböző dolgoktól. Mivel minél jobban összeszokott egy zárkaközösség, minél többet mutathat magából az egyén; minél kevésbé kell feladnia egyéniségét, annál inkább elviselhetők a börtönártalmak. A börtönélet, mint tudjuk, minden téren szabályozott, amit viszont nem szabályoz a vezetőség, azt a rabtársakhoz kell igazítani.

Sokan jelölték a feszültég fő forrásának a **heteroszexuális kapcsolatok hiányát.** „A fogvatartottat nem csak kiközösíti, szegénységbe sodorja a szabadságvesztés, de képletesen kasztrálja is azzal, hogy cölibátusba kényszeríti.." (Gresham M. Skyes: The society of captives: a study of a maximum security prison. Princeton, 1958.) A szextől való megfosztottság élettani, idegrendszeri, pszichés és hormonális károsodáshoz vezethet. A fogvatartottak a potens férfi szerepét teljesen elvesztik. Kényszeredetten vesznek fel pszeudo-szerepeket, amelyek az egészséges személyiségfejlődésüknek nem felel meg. Szó sincs az igazi értelemben vett homoszexualitásról! Ezeket a szerepeket részben a fölénybe kerülés, megalázás céljából alakítják ki. Főleg a fiatalkorú (14-18) fogvatartottaknál fordul elő, hogy a rabtársaikon elégítik ki szexuális vágyaikat. A fiatalkorúaknál a kérdőívek kitöltése során többen is jelezték, attól félnek, hogy megerőszakolják őket, vagy hogy homoszexuálissá válnak. Mindehhez járul az a probléma is, hogy félnek a börtönélet utáni esetleges teljesítményzavaroktól, kudarcoktól.

Megfosztás a tértől, bezártság: A szabadság elvesztése a legnyilvánvalóbb azon szenvedések közül, melyeket az előzetesen fogvatartottra mérnek (anélkül, hogy megállapították volna bűnösségét). A szabadságát kétszeresen is elveszíti, hiszen nemcsak

börtönbe zárják, hanem az intézeten belül is különböző korlátok közzé kényszerítik, s ez a megfosztás további megfosztottságok egész sorát vonja maga után. A tér korlátozása az, amire még a „tősgyökeres" börtönlakók is panaszkodnak. Minden nap ugyanazon a néhány négyzetméteren, mindig ugyanazok az arcok, ugyanazok a hangok, kiszámítható reakciók: minden nap ugyanolyan. Egy idő után valami újra vágyik az ember, s hónapok, évek múltán ez az új szinte bármi lehet. A frusztráció megélése nagyon intenzív, ha az ember meg van fosztva a szabad mozgás jogától; a falak, a rácsok, a társak, a személyzet legyőzhetetlen ellenséggé válnak. A börtönben a fogvatartottak nem járkálhatnak saját igényeik szerint, hanem általában felügyelet mellett, a többiekkel együtt mozognak. Egy idő után a mozgás valójában mozgatássá válik.

Megjegyzendő, hogy a deprivációs hatás a hozzátartozókat is érinti, akiknek állapota nagyban befolyásolja a letartóztatott lelki állapotát. Mindkét interjúalany jelezte, hogy tragikus következménynyel járt családjában a letartóztatás. Ebből az következik, hogy nem kezelhető csak a letartóztatott problémájaként a fogvatartási helyzet.

Az előzetes letartóztatás alatti deprivációs hatások összegzése

Az előzetes letartóztatás jogintézménye a szökés, elrejtőzés lehetőségének kivédését, a nyomozati eljárás objektivitásának biztosítását, az esetleges bizonyítékok elrejtésének, illetve a tanuk befolyásolásának kivédését szolgálja.

A letartóztatás ténye, a befogadási procedúra, a fogvatartás körülményei, a kapcsolattartás szigorított megvonása mind speciálisan nehezített helyzetet idéz elő. Tehát az előzetes letartóztatás jellegéből adódóan a fogvatartás ideje alatt fokozottan és halmozottan átélt **deprivációk** (megfosztottság a szabadságtól, az önrendelkezéstől, a biztonságtól, a személyes szociális szerepektől, tevékenységektől, kapcsolatoktól, a javaktól és szolgáltatásoktól, az időbeliségtől, tértől, a jövőképtől) befolyásolják a személyiséget, s amelyek az előzetesen letartóztatottaknál éppúgy következményesen **kialakítják a kompenzálás** egyéni és szervezeti **formáit,** mint az elítéltek körében. (Ezért is fontos, hogy az előzetesen letartóztatottak minél kevesebb időt töltsenek el ebben a helyzetben, minél előbb sor kerüljön a bírósági eljárásra, az ítéletre vagy a szabadlábra helyezésre.)

A **deprivációk hatására** sokk, állandó feszültség, készenléti állapot, önállóságvesztés, értelmi-érzelmi beszűkülés, alulmotiváltság, szorongás, egészség- és személyiségromlás következhet be. A megfosztottság **egyénileg** kiválthat agressziót, manipulatív cselekedeteket, inadekvát reakciókat, dependens viselkedést, neurotikus és pszicho-szomatikus tüneteket, de – megfelelő segítséggel – adekvát, normál reakciókat is. **Szervezetileg** sajátos szabályokkal és szerepekkel egy úgynevezett „külön társadalmat", informális csoportok hálózatát hozhatja létre, amelyek funkciója, hogy visszaadja az önbecsülést a sorstársak közegében – elhatárolódással, bizalmatlansággal reagálva a formális közegre. A formális és informális közeg egyaránt és közösen alakítja a börtönök működését; mindkettő az önbecsülés helyreállítását ígéri. A deprivációs hatások egyértelműen az informális csoportok irányába sodorják a forvatartottakat, akadályozzák ezzel reintegrációs esélyeiket, illetve negatívan befolyásolják attitűdjük, személyiségük, értékorientációjuk fejlődési irányát.

A felmérés – összhangban a szakirodalmi tartalmakkal – azt mutatta, hogy az előzetesen fogvatartottak számára elsősorban nem a helyzet elfogadása, az alkalmazkodás a legnagyobb probléma, hanem a deprivációk lelki megélése.

A depriváció okozta káros hatások csökkentésének lehetőségei az előzetes letartóztatással kapcsolatban

Fontos, hogy **csökkenjen a védekezés szükségességének érzése** az előzetesen fogvatartottak körében, hogy képesek legyenek együttműködni mind a saját érdekükben, mind az intézmény jó működésének érdekében. Ezt csak úgy lehet elérni, ha a deprivációs hatásokat a lehető legkisebbre csökkentjük, ha lehetséges: kizárjuk, kompenzáljuk.

Leglényegesebb **a személyiség állapotának megóvása,** az amúgy is hozott ártalmakkal küszködő fogvatartottaknál, különös tekintettel az előzetesen letartóztatottakra, hiszen ők vannak a legnehezebb helyzetben, és körükben még megakadályozható a prizonizáció (feltéve, ha nem visszaesők).

Mindebben a **jogalkotók** (ld. dekriminalizáció: a büntetőjog alkalmazási köréből ki kell vonni minden olyan ügyet, amit az állam súlytalannak ítél; az alternatív büntetésformák alkalmazása; legalizáció: a tilalmazott magatartás egészségügyi, illetve közigazgatási útra terelése), a **jogalkalmazók** (ld. gyorsabb rendőrségi, ügyészségi, bírósági eljárások, a legszükségesebb mértékben és ideig alkalmazott előzetes letartóztatás), a **büntetés-végrehajtási szervek** (ld. intézeti körülmények, légkör, differenciált bánásmódok, programok, tevékenységek, a személyzet felkészültsége), valamint a **társadalom** (ld. munkalehetőségek, lakhatás, tolerancia, a médiák felelőssége) szerepe egyaránt fontos.

A börtön depriváló hatásának kizárására például a **lakhelyelhagyási tilalom és a házi őrizet** minél szélesebb körű alkalmazása szolgálhatna megoldásként. A **helyreállító** – restoratív – **igazságszolgáltatás** hazánkban még kezdeti stádiumban van, amely a mediációs eljárással biztosíthatná az előzetes fogvatartás idejének lerövidülését, amennyiben az elkövető vállalja az általa okozott kár megtérítését. (Ezt az eljárást csak az ún. jogtiszta ügyek esetében lehetne alkalmazni.)

A kényszerintézkedés megszüntetése után meghatározó szerep juthatna a **civil szervezeteknek** (utógondozás, támogatás pályázatok segítségével, szociális segélyekkel), a **szakszolgálatoknak** (pl. családgondozás keretében a párkapcsolatok erősítése) és egyéb szolgáltatásoknak. Civil szervezetek és egyházak közösen, vagy külön-külön is működtethetnének önellátó mezőgazdasági telepeket (pl. tanyákon, ahol lehetőség lenne a letelepedésre is), amelyek alapot nyújtanának arra, hogy a „frissen" szabadult lelkileg és anyagilag is támogatva legyen.

A **büntetés-végrehajtási intézetekben** az elhelyezési, tárgyi és személyi feltételek jobbítása, a fogvatartotti programok (pl. a szociális és kreatív tréningek, a rekreációs tevékenységek, a kultúrálódási és a sportolási lehetőségek) továbbfejlesztése sokat segíthetne. Európai uniós csatlakozásunkkal talán olyan pénzügyi forrásokhoz juthatunk, amelyek felhasználásával ezek a remények megvalósíthatók. A fogvatartotti programok mellett igen nagy szerepe van az intézet légkörének, viselkedési mintáinak, modelljeinek is. Az előzetes fogvatartottaknak is helyet adó új letöltőházak építése a jövőben lehetőséget biztosítana arra,

hogy az így felszabaduló (pl. 12 fő elhelyezésére szolgáló) zárkákból foglalkozási termeket alakítsanak ki. Mivel az előzetes letartóztatás ideje pontosan nem meghatározható, ezért olyan programokat kell szervezni, amely nem végzettség megszerzésével zárul, de emellett biztosítja a zárkán kívüli eredményesen eltöltött időt.

Megkülönböztetett figyelemmel, **differenciált bánásmóddal** sok minden megoldható, elkerülhető. A depresszióra, neurózisra, autoagresszióra hajlamosak bíztató támogatása, foglalkoztatása, pszichés kezelése megelőzheti a személyiségzavarok kialakulását. Az agresszióra, diszfunkcionális viselkedésre hajlamos személyek megfontolt, kontrollált korlátozására, indulataik más irányú levezetésére a sporttevékenységek, versenyek a legalkalmasabbak. A befolyásolható gyengék védelme, szituatív támogatása, önértékelésük fejlesztése a motiválás, a sikerélményt nyújtó tevékenységekbe, programokba történő bevonás révén lehetséges. Azaz a felkészült, jól képzett, céltudatos és toleráns személyzet korrekt, adekvát bánásmódja nagymértékben befolyásolhatja a deprivációk érvényesülésének fokát és a személyiség alakulását.

A megfosztottság minden esetben frusztrációt okoz, a halmozott frusztrációk agresszióhoz vezetnek, az agresszió konfliktushelyzeteket hoz létre. A **személyzet konfliktuskezelő képessége** kulcsszerepet tölt be a lezajló folyamatokban, hosszútávon meghatározóan és mintaértékűen hat a fogvatartottak alkalmazkodó-, együttműködő- és problémamegoldó készségére, továbbá fokozza a biztonságérzetet.

A konfliktus tehát nem pusztán elkerülendő összeütközést jelent (a túlzottan sokféle és egy időben jelentkező vagy hosszantartó konfliktusok erőteljes stressz-hatást fejtenek ki, károsak), hanem az élet természetes velejárója, átélése és megoldása során alakul a személyiség, energiákat mozgósít, motiválhat, új lehetőségeket tárhat fel.

A konfliktushelyzetek folyamatában vannak előzmények (így felkészülten és informáltan akár meg is előzhetők), érési és kialakulási intervallumok (figyelemmel lassíthatók), csúcspontok és következmények. Kialakulásuk, lezajlásuk és hatásuk nagymértékben függ az „összeütközés" helyszínének légkörétől, értékrendjétől, kapcsolati és kommunikációs rendszerétől, a résztvevők tájékozottságától, pozíciójától, toleranciájától, személyiségétől, és nem utolsó sorban: problémamegoldó képességétől. A kulcsszó tehát a „megoldás".

A hitelesen és jól megoldottan átélt konfliktushelyzetek kiküszöbölhetnek további tévedéseket, megerősíthetik az én-képet és az emberi kapcsolatokat. Tudatosulhat mindaz, hogy az ember felelős önmagáért, tetteiért és kapcsolataiért – képessé válhat saját egyéniségének, alkalmazkodó képességének fejlesztésére, megóvására kontrollált reakciókkal, viselkedéssel. A rosszul megoldott konfliktusok azonban akadályozzák a fejlődést mind a személyiség integrálódási folyamataiban, kapcsolataiban, mind pedig a konkrét probléma pozitív végkimenetelét illetően.

A személyzettel kapcsolatos elvárások, új kihívások teljesítése csak **teherbíró és jól felkészült személyi állomány** számára lehetséges, amely a kompetens képességek tudatos birtokában van. Ezért feltétlenül szükséges lenne a szakirányú továbbképzés, a szervezett önismereti tréningekkel és mentálhigiénés foglalkozásokkal való megtámogatás, hogy a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozók tudása és személyisége karbantartott, felkészült és teherbíró legyen.

Mivel az **elkötelezettség** minden tevékenységünk minőségi motivációja és értékmérője, a büntetés-végrehajtási szerveknél minden szolgálati ágnak, minden munkatársnak arra kellene törekednie, hogy a vele szemben támasztott követelményeknek eleget tegyen, és fejlesztő-jobbító ötleteivel előbbre vigye a büntetés-végrehajtási szakma fejlődését, s mindezzel annak a társadalmi igénynek is megfeleljen, hogy az előzetesen letartóztatottak személyiségének fejlesztését oly módon segítse, hogy azok képesek legyenek a majdani elvárásoknak megfelelni. Régről ismert elmélet, hogy egy társadalom fejlettségét a büntetés-végrehajtás minőségéről lehet megítélni.

Felhasznált irodalom

Allport, G. W.: *A személyiség alakulása.* Bp. Gondolat Kiadó, 1980.

Aronson, E.: *A társas lény.* Bp. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2003.

Boros János – Csetneky László: *Börtönpszichológia.* Bp. Rejtjel Kiadó, 2002.

Bugán Antal: *Érték és viselkedés.* Bp. Akadémia Könyvkiadó, 1994.

Csepeli György: *Szociálpszichológia.* Bp. Osiris Kiadó, 1992.

Kettős Mérce. Börtönviszonyok Magyarországon. Szerk.: Kádár András Kristóf, Kőszeg Ferenc. Bp. Magyar Helsinki Bizottság, 2002.

Németh Attila – Gerevich József: *Addikciók.* Bp. Medicina kiadó, 2000. (Pszichiátriai zsebkönyvek)

Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon.* Bp. BVOP, 1997.

Popper Péter: *A kriminális személyiségzavar kialakulása.* Bp. Akadémia kiadó, 1970.

Ranschburg Jenő: *Félelem, harag, agresszió.* Bp. Tankönyvkiadó, 1983.

Skyes, Gresham M.: *The society of captives: a study of a maximum security prison.* Princeton, 1958. (Fordítás – BVOP Szakkönyvtár)